

V. EXKURS

ZVÍŘECÍ KOSTNÍ MATERIÁL Z JIŽNÍHO PŘEDHRADÍ BŘECLAVI-POHANSKA

Záchranný výzkum jižního předhradí slovanského hradiska Břeclavi-Pohanska prováděný v letech 1975—1979 poskytl mimo jiné též velké množství zvířecího osteologického materiálu. Spolu se zvířecími kostmi z 10 objektů prozkoumaných již v letech 1961/2 (celkem 425 kosti) tam bylo získáno 23.381 kusů v různém stupni zachovalosti; jde tedy vedle keramických střepů o nejmasovější materiál (přehled 1). Zatím bylo možné odborně zpracovat kosti z let 1975—1978, tedy celkem 16.463 kusů (KRATOCHVÍL 1989). Z toho byla téměř polovina (8.320) kostí neurčitelných; šlo o zlomky žeber a obratlů ev. o tříšť jiných kostí, které byly poškozeny při rychlém postupu prací během záchranného výzkumu natolik, že jejich určení nebylo možné. Určeno mohlo být jen 8.143 kostí, což je dostatečně reprezentativní vzorek. Rozdělení určeného zvířecího kostního materiálu na jednotlivé části skeletu a podle jednotlivých druhů zvířat plyne z přehledu 19; výsledky jsou pak sumarizovány podle jednotlivých výzkumných sezón v přehledu 20, což částečně vyjadřuje změny v konzumovaných druzích zvířat v jednotlivých částech sídliště, postupně od západu k východu. Z uvedených přehledů je patrné, že 99,5 % představují domácí zvířata (hovězí dobytek, prasata, ovce a kozy, koně, slepice, husy, psi, kočky) a pouze 0,5 % divoce žijící druhy (divočák, zajíc, jelen, srnec, bobr, křeček).

Vezmeme-li počet kostních zbytků nejčastěji zastoupených domácích zvířat, prasete domácího, tura domácího a malých přežvýkavců (ovce—koza) jako 100 %, pak můžeme sledovat v procentuálním zastoupení uvedených druhů v jednotlivých sezónách (a tudíž do jisté míry v jednotlivých částech sídliště) jisté odchylky. Procentuální zastoupení uvedených druhů v sezóně 1975 činilo 28,7 %, 62,9 % a 8,4 %; rozdíl mezi prasetem a turem domácím tam byl nejvyšší — 34,2 %. Z materiálu získaného v roce 1977 plyne následující zastoupení: 35,6 %, 50,7 %, 13,7 %; rozdíl mezi uvedenými dvěma druhy je tedy 15,1 %. Materiálové podklady z roku 1978 pak ukázal tyto výsledky: 39,5 %, 43,5 % a 17 %; rozdíl je již jen 4 %. Osteologické pozůstatky ze sezóny 1976 ukázaly tyto hodnoty: 42,4 %, 44,4 % a 13,3 %, tedy nejmenší rozdíl mezi prasetem a turem domácím, pouhé 2,1 %. Z těchto údajů vyplývá, že v jednotlivých částech a objektech jižní sídlištní aglomerace bylo získáno jednak nestejně množství kostních zbytků a jednak je procentuální zastoupení hlavních druhů konzumovaných zvířat značně odlišné; vždy však

je charakteristické převažující množství zbytků tura domácího nad prasetem domácím. To se vymyká dosud běžným zjištěním, kdy převaha tura domácího se zřetelnějevila na časně slovanských sídlištích, zatímco obrácený poměr byl na sídlištích z 9. a pozdějších staletí (HERRMANN 1979, 50; DOSTÁL 1985, 82—83).

Porovnáme-li sumárně zastoupení hlavních zvířecích druhů (prase, tur, ovce—koza) z jižního předhradí Pohanska, které je rámcově datováno do 9. století, s částečným přesahem do 8. a počínajícího 10. století, s ostatními velkomoravskými sídlišti na Pohansku samém i na jiných lokalitách, objeví se nám rozmanitější obraz (přehled 21).

Na hradišti městského rázu v Mikulčicích převažují jednoznačně kostní zbytky prasete domácího nad turem domácím, a to o 19,5 % (KRATOCHVÍL 1981, 1987b, 1988). Ve velmožském dvorci na hradišti Pohansku je tomu obdobně, jen rozdíl mezi oběma druhy je ve prospěch prasete domácího menší — 12 % (KRATOCHVÍL 1969a, 1969b; DOSTÁL 1975, 248—249). Jinak je tomu již v jiných velkomoravských sídlištních areálech na vnitřní ploše hradiska Pohanska mimo knížecí dvorec. Tam je již situace obrácená v tom smyslu, že v osteologickém materiálu převažují kostní zbytky tura domácího o 12,4 % nad prasetem domácím (KRATOCHVÍL 1980). Tento rozdíl se projevoval v odlišné míře v jednotlivých výzkumných sezónách a tedy i v částech sídlištní aglomerace na jižním předhradí Pohanska; sumací výsledků jednotlivých sezón 1975—1978 se ukázalo, že sledovaný rozdíl činil celkem 8,3 %. Ještě výraznější je pak tento rozdíl na hradišti Petrova louka u Strachotína, kde činí 32 % a připomíná situaci zaznamenanou na jižním předhradí Pohanska v sezóně 1975.

Z uvedených skutečností je zřejmé, že sídliště, v nichž lze předpokládat knížecí družiny nebo zámožnější složky obyvatelstva, jak tomu bylo na hradišti městského typu v Mikulčicích a ve velmožském dvorci na Pohansku, převládaly kostní zbytky prasete domácího a pak následoval tur domácí a nakonec malí přežvýkavci. Mimo tato střediska se soustředěnou politickou mocí v různém stupni byla situace poněkud jiná a jak se zdá, bylo tomu tak i v rámci jedné diferencované sídlištní aglomerace. Na tuto skutečnost ukazují dosavadní výsledky kostních zbytků na Pohansku. V sídlištních uskupeních mimo knížecí dvorec byla pravděpodobně jiná sociální struktura. Zdá se, že se tato skutečnost odráží i ve skladbě kostního materiálu, neboť tam převažují kostní zbytky tura domácího, zatímco prase domácí podle tohoto kritéria je na druhém místě a malí přežvýkavci jsou početně daleko méně zastoupeni než v centrálních hradištích a ustupují do pozadí. Tur domácí je v těchto případech v relativním zastoupení (v %) přibližně stejně početný jako prase domácí ve velmožském prostředí. Přitom však nelze přehlédnout jeho význam v převyšující hmotnosti. Přihlédneme-li k získanému počtu jedinců ve velmožském prostředí, je početní stav populace tura domácího mnohem nižší než prasete domácího. Podle současných výsledků je tu převaha vepřového masa nad hovězím. Porážkovou hmotnost vepřového a hovězího dobytka na sídlišti městského typu v Mikulčicích jsem stanovil 1,6 : 1 (KRATOCHVÍL 1988), na druhé straně na Pohansku mimo velmožský

dvorec podle dosavadních výzkumů je poměr porážkové hmotnosti těchto druhů 1 : 1.

K hodnocení osteologického materiálu lze přistupovat podle různých metodik. K postupu zvolenému v tomto exkurzu je nutné připomenout i okolnosti, které by mohly uvedené výsledky ovlivnit. Předně je to nestejný počet prošetřeného materiálu z různých sídlišť, přičemž největší získaný soubor je z hradiště městského typu v Mikulčicích. Zkreslujícím momentem v mikulčickém materiálu je skutečnost, že pochází z časového rozpětí nejméně od 2. pol. 7. stol. až do počátku 10. stol., přičemž není vyloučena příměs z vrstev mladších — minimálně z 10.—11. století. Přítomnost družin a příslušníků vyšších společenských vrstev v předvelkomoravském a velkomoravském období je tam sice evidentní, ale struktura ostatního osídlení se mohla značně měnit. Chronologické momenty v tomto případě podřizujeme určujícím momentům sociálním. Musíme uvažovat i o nestejném stupni zachování materiálu ve prospěch „odolnějších kostí“ tura domácího. Na hradišti Pohansko bylo z velmožského dvorce určeno 12.001 kostních zbytků tři uvažovaných druhů domácích zvířat; do tohoto počtu nejsou zahrnuty kosti z časně slovanských a starohradištních objektů a z velkomoravských objektů ležících mimo dvorec a představujících dalších 6.392 kostí, s nimiž jsem původně v rámci dvorce počítal (KRATOCHVÍL 1989). Z plochy hradiska mimo velmožský dvorec pak bylo určeno 5.716 a z jižního předhradí 7.505 kostí, což představuje 13.211 kostních zbytků mimo velmožský dvorec. Domnívám se, že je to materiál natolik početný a tím i reprezentativní, že by se v něm „ztrátové poměry“ neměly projevovat, a můžeme jej považovat za vyjádření skutečného stavu, porovnatelného i s materiálem z Mikulčic. Také proto, že kostní materiál jak z velmožského dvorce tak z ploch mimo něj má podobný charakter: je podstatně více fragmentární ve srovnání s materiálem mikulčickým, kde je to vyjádřeno mimo jiné i dochováním více neporušených kostí, především dlouhých kostí končetin. Tento rozdíl je způsoben odlišným způsobem exploatace kulturní vrstvy na Pohansku, při čemž dochází k větším poškozením osteologického materiálu, při němž přece jen se stává větší množství drobnějších kostí menších zvířat neurčitelným. V každém případě je tento nedostatek vyrovnáván chronologickou nerozlišitelností materiálu mikulčického, neboť pochází převážně z vrstev a nikoliv z uzavřených a přesněji datovatelných sídlištních objektů.

Uvedené výsledky zpracovaného kostního materiálu do jisté míry potvrzují představu Č. STANI (1985) o zvláštním postavení a významu hradišť městského rázu a tato superiorita v oblasti ekonomického a politického života se odráží i v postavení velmožského dvorce na Pohansku. V obou těchto prostředích je více upřednostňováno maso prasete domácího, pravděpodobně některou složkou jeho obyvatelstva. Mimo toto prostředí byla spotřeba vepřového masa menší a byla doplňována masem hovězím. Takové zastoupení ve prospěch tura domácího bylo pravděpodobně obecnějšího charakteru i v ostatních sídlištních formacích, a to jak agrárních, tak i se známkami přítomnosti vojenských družin, jak soudí o jižním předhradí Pohanska J. VIGNATIOVÁ (1987).

Domnívám se však, že chov domácích zvířat se odehrával ve všech velkomoravských sídlištích, a to buď přímo, nebo v jejich nedalekém okolí. Zejména tak musel být z valné části chován tur domácí užívaný ve velkém rozsahu jako tažné zvíře (KRATOCHVÍL 1987, 1988). Stejně tak muselo být postupováno v případě zajišťování potřeb vojenské družiny, která musela být vybavena větším množstvím koní. Ti jsou v dosavadních nálezech mnohdy více doloženi archeologicky hroby koní jak kostním materiálem v kuchyňském odpadu, i když v mimohradištních sídlištích je jejich zastoupení větší než v hradištních komplexech. Proto musíme s jistou opatrností brát i názor autorky o nevhodnosti areálu jižního předhradí k zemědělské činnosti.

Zvířecí kostní zbytky z jižního předhradí Pohanska představují významný soubor poměrně úzce datovaný do 9. století. Jeho složení a srovnání s jinými soubory dovoluje formulovat nové hypotézy o diferenciaci sídlišť z období Velké Moravy a o struktuře osídlení v jednotlivých osadách.

Zdeněk Kratochvíl